

YAŞAR KEMAL’İN İSTANBUL ROMANLARINDA HEGEMONYA UNSURLARI: DEVLET, SERMAYE VE KOMANDOLAR

Elements of Hegemony in Yaşar Kemal’s İstanbul Novels: State, Capital and
Commandos

Fatih KÖSE*
Hilal AKÇA ÖCAL*

ÖZ

1960-1980 süreci hem sosyalizm/komünizm ideolojilerinin yükselişte olduğu hem de devrimci sol örgütlerin “kapitalist devlet” düzenine karşı mücadele ettiği, buna karşın sosyalist/komünist devrimi savundukları yıllardır. Bu yıllarda sosyalist örgütlerin çatıştığı güçler; devlet, sermaye ve kendilerini devletin koruyucusu olarak gören “komandolar”dır. Yaşar Kemal’in İstanbul romanlarında bir taraftan bu siyasi karşıt-lık diğer yandan çarpık kentleşme sonucu bozulan tabiat vardır. Eserlerde ön plana çıkan hegemonik nosyonlar olarak “devlet” 70’li yılların devlet ideolojisini yansıtan resmî kurumlar ve dönemin iktidarını; “sermaye” romanlarda İstanbul’un rant düze-nini elinde tutan burjuva sınıfını; “komando” kavramı ise bu yıllarda Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) öncülü olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin (CKMP) yaz kamplarında yetiştirdiği milliyetçi-ülkücü karakterleri tanımlar. Yaşar Kemal’in İs-tanbul romanları kapsamında incelenen eserler, konusu İstanbul’da geçen ve tema olarak birbirini tamamlayan *Al Gözüm Seyreyle Salih* (2021), *Deniz Küstü* (2021) ve *Kuşlar da Gitti* (2023) romanlarıdır. Benzer kurguya sahip oldukları için bazı makale-lerde “üçleme” olarak tanımlanan bu eserler nehir roman özelliği taşımadıkları için “üçleme” kavramı kullanılmamıştır. Çalışmada bu romanlar üzerinden devlet, ser-maye, komandolar ile tabiat, halk, sosyalistler arasındaki hegemonya ilişkisi ele alınacak ve çalışma sonucunda elde edilecek bulgular sonuç bölümünde değeren-dirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Yaşar Kemal, hegemonya, devlet, tabiat, halk.

ABSTRACT

The 1960s-1980s were years when socialist/communist ideologies were on the rise, and revolutionary leftist organizations struggled against the “capitalist state” order,

* Doktora Öğrencisi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabi-lim Dalı, Kayseri/Türkiye. E-posta: astek5858@gmail.com. ORCID: 0009-0000-9309-2837.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayse-ri/Türkiye. E-posta: hakca@erciyes.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3518-7306.

This article was checked by Turnitin.

while simultaneously defending the socialist/communist revolution. The forces that socialist organizations clashed with during these years were the state, capital, and the “commandos” who saw themselves as the state’s protectors. Yaşar Kemal’s Istanbul novels present this political opposition on the one hand, and the deterioration of nature due to unplanned urbanization on the other. Among the hegemonic notions prominent in the works, “state” refers to the official institutions and the ruling power of the period, reflecting the state ideology of the 1970s; “capital” in the novels represents the bourgeois class that controlled Istanbul’s rentier system; and the term “commando” refers to the nationalist-idealist characters cultivated in the summer camps of the Republican Peasants’ Nation Party (CKMP), the predecessor of the Nationalist Movement Party (MHP). The works examined within Yaşar Kemal’s Istanbul novels are *Al Gözüm Seyreyle Salih* (2021), *Deniz Küstü* (2021), and *Kuşlar da Gitti* (2023), all set in Istanbul and complementary in theme. These works, which have similar plots and are described as “trilogies” in some articles, are not used because they do not possess the characteristics of a river novel. This study will examine the hegemonic relationship between the state, capital, and commandos on the one hand, and nature, the people, and socialists on the other, through the lens of these novels. The findings will be evaluated in the conclusion.

Keywords: Yaşar Kemal, hegemony, state, nature, people.

Giriş

Hegemonya Türk Dil Kurumuna göre “Bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı” ya da “Bir kişinin başka bir kişi üzerindeki üstünlüğü ve baskısı” (URL-1) şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre hegemonyanın devletler ve insanlar arasında bir iktidar mücadelesi anlamına geldiği görülür. Tarih boyunca insanların ve toplumların birbiri üstünde hegemonya kurma isteği hiçbir zaman bitmemiştir. Mülkün olduğu her yerde bireysel veya toplumsal anlamda bir hegemonyanın olması kaçınılmazdır. İnsanlar ve toplumlar kendilerini en iyi konumda görmek istemişler, bunun için zorlu, büyük mücadelelere girmişlerdir. Bu mücadeleler sırasında onlar üzerinde hâkim olacak güç veya erkin kimin elinde olacağı sorunsalı bugün birçok bilim alanının araştırma sahasıdır. “Hegemonya”, uzun asırlardır tartışılabilen bu sorunların içinden çıkmış bir sözcüktür.

Hegemonya kavramını bir kurama dönüştüren sosyal bilimci Antonio Gramsci’dir. Rus yazar Georgi Plehanov ise bu kavramı Gramsci’den önce Çarlık Rusya’sında rejimi devirmek amacıyla Marksist gelenek içinde stratejik olarak kullanmıştır (Somuncu, 2015: 57). Hegemonya kelimesinin kökeni

Yunancadan gelir.¹ Gramsci'nin teorisinde hegemonya, “önder, rehber, yol gösteren kişi” anlamına gelir. Yönetici anlamında kullanılan “önder” kavramı hegemonyanın iki yönünü de kapsarken rehber kelimesi genellikle olumlu tarafına işaret eder. Gramsci, hegemonya kavramının zorlayıcı özelliğinden daha çok “rıza” yönüne dikkat çekmiştir. Ona göre bir toplumun başka bir toplum üzerinde rıza yoluyla kurduğu liderlik hegemonyadır. Ayrıca böyle bir sivil toplum hareketi erkeyi elde ettikten sonra yönetimi de ele geçirebilir (1986: 73-76). Bu süreç Gramsci'ye göre üç aşamada gerçekleşir. Önce aynı işkolundan meslekler arasında bir işbirliği ihtiyacı oluşur. Daha sonra aynı toplumsal sınıflar kendi arasında örgütlenir ve bunlar arasından ekonomik açıdan daha gelişmiş olan bir sınıf öne çıkarak diğer sınıflar üzerinde hegemonya sağlar (Dural, 2012: 318). Bu konudaki çalışmalardan çıkarılan sonuca göre hegemonyanın kendi içinde bir dikotomi barındırdığı söylenebilir. Onun bir tarafı rıza ise diğer tarafı baskıdır. Birbirine zıt gibi görünen bu kavramlar farklı politik şartlarda birbirini tamamlayabilir.

İnsanları ve toplumları baskı altına alma, işkence ve kapatma yöntemleri hegemonya biçimlerinden biridir. Michel Foucault'a (2016) göre; bu iktidar şekli negatiftir. Daha çok birbirinin alanına müdahale etmeyi ve dolayısıyla içinde şiddeti, kaosu barındırır. Ona göre 17. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan veba salgını hakkında alınacak tedbirleri içeren bir yönetmelikte kapatmanın, gözetlemenin, teftişin, fişlemenin, kayıt altına almanın, bedeni kontrol etmenin kuralları vardır ve bu kurallar gelecekteki disiplinsel şemalara hayat vermiştir.² Foucault, aynı dönemin sonlarına doğru yeni bir iktidar biçiminin insanlar tarafından bulunduğunu, bunun diğer iktidar şekillerinden farklı olarak pozitif bir işlevi olduğunu anlatır. Foucault, bu iktidar şekline “biyo-siyaset”³ adını verir. Biyo-siyaset anlayışı içinde “...kapitalizm, bedenin üretim sürecine denetimli bir şekilde girmesini ve nüfusun ekonomik süreçlere uygun kılınmasını ...” (2016: 16) sağlar. Bu durumda iktidarlar, bir taraftan ekonomik anlamda bir gelişme kaydederken diğer yandan insan ve

¹ Kavram Yunanca bir sözcük olan “hegeisthai” den gelir. Sözcük rehberlik etmek ya da yol göstermek anlamlarına gelir (Somuncu, 2015: 57).

² Michel Foucault, *Hapishane'nin Doğuşu* adlı eserinde salgınlar sırasındaki denetimin hapishanelere, hastanelere, denetim ve gözetim altındaki her kuruma yansıdığını belirtir. Jeremy Bentham'ın inşa ettiği Panopticon hapishanesinin mimarisi sürekli, kesintisiz denetime göre tasarlanmıştır. Bu sayede mahpuslar sürekli gözetlendiklerinin farkında olarak hareket eder (2019: 289-331).

³ Foucault, biyo-siyasetin öncelikle orduda daha sonra okullarda yayıldığını 18. yüzyıldan itibaren tüm alanlarda görülmeye başladığını söyler. Buradaki amaç, önceki negatif hegemonyadan farklı olarak daha az maliyetle daha çok insan denetlemektir (2016: 140-153).

tabiatı kontrol altına alma tekniklerini düşünmüşlerdir. Bu süreçte tabiat ve insanın itaatkâr olması biyo-siyasetin temel hedeflerindendir. Foucault, özetle sadece baskı ortamlarında değil insanların gözlem ve kontrol altında bulunduğu her yerde siyasi hegemonyanın bulunduğundan bahsetmiştir. Gramsci de benzer şekilde hegemonyanın baskı ve istemle gerçekleşebileceği yönünde ifadeler kullanmıştır (Somuncu, 2015: 57). Örneğin insanlar, çarpık bir kentleşme planında inşa edilen lüks apartmanlar içinde konforlu bir şekilde yaşarken bunun sonucunda tabiatla birlikte farkında olmadan hegemonya altına girmiştir. Bu durum insan ve tabiatın aşama aşama bozulması ve yozlaşması anlamına gelecektir. Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin “yersizyurtsuzlaştırma” olarak adlandırdığı bu durumun asıl sebebi “kapitalist devlet”⁴ anlayışıdır (2014: 59-59). Deleuze, bu anlayışın insanları denetleyebilmek için kullandığı her bir aracı “dispositif” veya “apparatus” kavramıyla açıklar. Dispositifler, ona göre insanın düşünme, konuşma ve görmesini vs. kontrol altına alan her şeydir. Deleuze ve Guattari, artık devletin toplumsal sistemlerin tahakkümü altına girdiğini söyler ve devleti “...*en inanılmaz bastırma makinesi...*” (2014: 322) olarak tanımlar. Onların teorisinde “şizofreni”, kapitalizmin kısır döngüsü içinde bastırıldıkça farklı bir şekilde üretilen yeni kavram dünyasının bileşkesidir (2014: 356-357). Bu teoriye göre kapitalizmin bastırmaya çalıştığı tabiat ve insan olgusunun içinden yeni üretimler, düşünceler ortaya çıkarabilir. Nitekim ABD’de kapitalist üretim şekilleri, beklenmeyen bir şekilde içinden “68 Kuşağı” gibi renkli ve isyankâr bir gençlik grubunu ortaya çıkarmıştır. Toplumcu gerçekçi romanlarda görülen “sosyalist direniş” bu durumun edebiyata yansımaları olarak gösterilebilir.

1. Siyasi İktidar, Yazar ve Okur Arasındaki Hegemonik İlişki

Siyasi iktidarın bireyler ve kitleler üzerinde oluşturduğu kontrol mekanizmasına kısaca siyasi hegemonya denebilir. Siyasi hegemonya ödüllendirme ve cezalandırma yöntemiyle etkisini gösterir. Siyasi erk, otoriteye itaatlerine karşılık insanlara bazen para, makam gibi maddi; onurlandırma gibi

⁴ “Kapitalist devlet” kavramı sol literatürde gelir adaletsizliğine ve ABD’nin küresel politikalarına vurgu yapmak için bu yıllarda sık sık kullanılmıştır. Özellikle Adnan Menderes ve Süleyman Demirel hükümetlerini eleştirmek için kullanılan “kapitalizm” nosyonu toplumcu gerçekçi edebiyatın ve Yaşar Kemal’in de içinde siyaset yaptığı Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) en çok eleştirdiği konulardan birisi olmuştur. Örneğin TİP genel başkanı Mehmet Ali Aybar Osmanlı Devleti’ni Batı kapitalizmi ve özel teşebbüsün çökerttiğini, Türkiye’de buna izin vermeyeceklerini dile getirerek AP’nin ekonomi politikalarını eleştirmiştir. (Kılavuz, 2022: 395) Yaşar Kemal’in makalede incelenen romanlarda en çok ele aldığı konu kapitalizmdir. Bundan dolayı bu kavram çalışmanın bazı bölümlerinde sol düşünceye ithafen tırnak içinde belirtilmiştir.

manevi ödüller verebilir. Bunun tam karşısı olarak iktidar, kendine muhalif olan insanları zaman zaman sürgün, hapis, ölüm gibi maddi; tahkir etme, iftira atma, karalama gibi manevi cezalara maruz bırakabilir. Siyasi hegemonyanın sınırları sadece insan bedenini kapsamaz. Sanattan bilime her alanda bu tahakkümün izlerini görmek mümkündür. Bu çalışmanın amacı iktidarın birey, toplum ve çevre üzerinde kurduğu otoriteyi, aynı zamanda ideoloji-yazar, yazar-okur, toplum-birey, birey-birey vs. arasındaki farklı tahakküm şekillerini de edebiyatla ilişkilendirerek göstermektir.

Hans-Georg Gadamer, “hermeneutik” kavramını, “... bildirme, haber verme, çeviri yapma, açıklama ve açıklama sanatıdır.” (2017: 42) şeklinde tanımlar ve bildirmenin kaynağını önce mutlak iktidar olan Tanrı’ya, sonra onun habercisi olan Hermes’e bağlar. Bildirme, yorumlama alanının başlangıçta otoritatif bir iradenin hâkim olduğu kutsal alana bağlı olduğunun altını çizen Gadamer, modern dönemde “hermeneutik”in Yeni Çağ’la birlikte bilimsel anlamda bir açıklama, yorumlama metoduna dönüştüğünü iddia eder (2017: 43). Gadamer, bilginin iktidarla ilişkisini metin açıklama, yorumlama üzerinden değerlendirirken onun kaynağının tarih öncesi dönemden beri iktidar/Tanrı olduğunu vurgular. Yeryüzünde Tanrı’nın temsilcisi olduğunu iddia eden iktidarlar da bu tahakkümden uzun asırlardır payını almış, insanlar ve metinler üzerinde dogmatik bir hâkimiyet sağlamışlardır. Aydınlanma ile birlikte iktidar alanından Tanrı-krallar gitmiş yerine modern yöneticiler gelmiştir. Ancak yönetimlerin metinler ve yazarlar üzerinde tahakküm kurma isteği hiçbir zaman bitmemiştir. İktidarlara bilgi arasındaki bu hegemonik durum siyasi otorite ile edebiyat arasındaki ilişkiyi de etkilemiştir. Siyaset-edebiyat arasındaki ilişkinin gücünü kullanmak, tarih boyunca iktidarların toplumu etki altına alma politikası ve aracı olarak kendini göstermiştir. Bu ilişki içinde yetişen bazı edebiyatçıların iktidar tarafından ödüllendirilmelerinden dolayı siyasi tahakkümden rahatsız oldukları söylenemez. İbrahim Tökel bu durumu; taşradan gelip siyaset vasıtasıyla yükselen Necati Bey, III. Selim Dönemi’nde yenilik-gelenek çatışması arasından sıyrılıp siyasi destekle yükselen Şeyh Galip ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemi’nde müderrisliğe terfi edilen Baki gibi şairler üzerinden örneklendirir (2004: 64). Bunun karşısı olarak Nesimi, Pir Sultan Abdal, Nef’i, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi siyasi tahakküme itiraz ettiği için iktidarlar tarafından cezalandırılan edebiyatçılardan da bahsetmek gerekir. Onlar siyasi erkin ödülleriyle değil muhalif duruşlarından dolayı cezalarıyla muhatap olmuşlardır.

Bazı edebiyatçıların siyaset, bazı siyasetçilerin de edebiyatın içinde olduğu düşünülürse bu yazarların edebî metinlerinde doğal olarak siyasi bir

hegemonyanın varlığından bahsetmek isabetli olacaktır. Örneğin Tanzimat edebiyatçılarının siyaset ve basınla iç içe olması bu dönemin bazı edebî metinlerinde ideolojik göndermelerin olmasını sağlamıştır. *İntibah*, *Cezmi*, *Sergüzeşt*, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, *Jön Türk* gibi dönemin sosyolojik, politik havasını yansıtan romanlarda okurlara ve siyasi iktidara gönderilen ideolojik mesajlar olduğu fark edilir. Tanzimat birinci nesil yazarlarının romanı bir eğitim aracı olarak gördüğünü de unutmamak gerekir. Bu durumda yazar ve okurlar farklı yönlerden tahakküm altına gireceklerdir. Selim Sönmüncü, “Edebiyatın doğasında tahakküm vardır.” (2015: 62) der ve bu cümleyi yazarın okura, iktidarın da yazara tahakkümü şeklinde açılar. Dolayısıyla siyasi iktidar doğrudan yahut dolaylı şekilde insanlar üzerinde hegemonya oluşturur. Siyasi iktidarın edebiyatta hegemonik söylem oluşturma amacı; toplumu edebî eserlerle eğitmek, iktidara ait yeni bir bilgi alanı oluşturmaktır. Sovyet Rusya’da Marksist estetiğin bir yansıması olarak oluşturulan “parti edebiyatı” kavramı sadece proletarya sorununu ele alan edebî metinleri sanatsal eser olarak tanımlıyordu.⁵ Sovyetlerin buradaki amacı sınıf bilinciyle yetişmiş bir toplum oluşturmak ve onlar üzerindeki iktidarını pekiştirmektir. Bunun Türk edebiyatındaki yansımasına Adalet Ağaoğlu’nun *Bir Düşün Gecesi* romanındaki bir anekdot örnek olarak gösterilebilir. Eserdeki ressam Tezel karakterinin yaptığı resimler salt estetik amacı taşıdığı, işçi sınıfı sorununu ele almadığı için sosyalist gençler Tezel’i sert bir şekilde eleştirmiş ve ona şiddet uygulamışlardır (Ağaoğlu, 2021: 49-52). Sosyalist düşünce Türkiye’de 70’li yıllarda iktidar değildir ancak bu düşünce, Marksist estetiğin ve Sovyet Rusya’da ortaya çıkan “parti edebiyatı”nın yansıması olarak Türk edebiyatı üzerinde etkisini göstermiştir. Bu ideolojik etki, çalışmanın konusu olan Yaşar Kemal romanlarında da fazlasıyla görülür. Yazar, romanlarının çoğunda Türkiye’deki sınıf meselesini işler.

İsmet Emre, edebiyat- siyaset ilişkisinden kısaca bahsettikten sonra edebî türlerin içinde romanın düşünmeye, düşünce ile ilgili meseleleri işlemeye daha müsait bir yanının olduğunu söyler. Ayrıca roman türü geçirdiği bütün değişimleri ideolojiler ve siyaset üzerinden gerçekleştirmiştir (2010: iii). Ahmet Hamdi Tanpınar, Batı’da roman türünün Türk edebiyatından daha önce ortaya çıkmasını “günah çıkarma” müessesesi olan Ortodoks kiliselerine bağlar (2018: 49). Bu iddiaya göre günah çıkarma sırasında insanların anlattığı pişmanlık hikâyecikleri romandaki kahramanların trajik kurgusunun alt yapısını hazırlamıştır. Tanpınar, romanın ortaya çıkışında ideolojilerle

⁵ Parti edebiyatı hakkında bk. (Özlü, 1978: 5-9).

birlikte din anlayışının da önemine vurgu yaparken Ian Watt, *Romanın Yükselişi* adlı kitabında romans türünde görülen klasik-gelenekçi anlayışın değiştiğini yerine modern dönemin etkisiyle felsefi “gerçekçilik” akımının yerleştiğini söyler. Bu durumun romanı diğer türlerden ayıran en temel fark olduğunu belirtir. Çünkü modern dönemle birlikte “Ortaçağ Skolastik Gerçekçiler” tarafından ortaya konan tümeller, sınıflandırılmalar reddedilmiştir. Artık yazarlar daha özgür bir şekilde, gerçekçi gözlemlerini roman türüne aktarabilmişlerdir (2022: 12-13). Bu değişimler, dönemin siyasi iklimine göre bazen politik romanların artmasını sağlamış bazen de azalmasına sebep olmuştur. Batı romanında romantiklerle beraber politik ve sosyal konuları ele alma eğilimi, romantikler politikada etkisiz kaldıktan ve ondan rahatsız olmaya başladıktan sonra ciddi oranda azalmıştır. Bu yıllarda az da olsa yazılan politik romanlarda bu sıkıntı göze çarpar. Murat Belge, Joseph Conrad’ın Avrupa politikalarını konu alan iki politik romanı *Gizli Ajan (Secret Agent)* (1907) ve *Batının Gözü Önünde (Under Western Eyes)* (1911) hakkında, “*Politikanın karabasanı yanı bu romanlarda ağır basar. İnsanları yoksullaştıran, yozlaştıran, insan olarak eksilten şeydir politika. Onunla uğraşanlar çarpık, anlamsız, zavallı yaratıklardır*” (1986: 81) tespitlerinde bulunur. Bu durum siyasi hegemonyanın edebiyata olumsuz etkisidir. Siyasi sorunların romana yansıdığı durumlarda edebiyatın en önemli unsuru olan estetiğin arka planda kalma tehlikesi de vardır. Berna Moran’ın Peyami Safa romanıcılığını eleştirirken tespit ettiği bu durum (2014: 257), uzun bir süre Türk edebiyatının çatışması olmuştur. Estetiğin temadan daha az önemsendiği bu çatışma ortamında Batılılaşma, köy/sınıf sorunu, milliyetçilik, sosyalizm, askeri darbeler, siyasi partiler gibi politik konular Türk romanının gündeminde yer almıştır. Alaattin Karaca, yazınsal hegemonyanın olduğu böyle süreçlerde siyasi iktidarın halk âşıkclarını da propaganda aracı olarak kullandığını ifade etmiştir. Örneğin Halk Partisi Âşık Mehmet’e bir kahvede parti propagandası yaptırmıştır. Demokrat Parti ise seçmeni kaptırmamak için Âşık Mehmet’e daha çok para vermiştir (Karaca, 2004: 196). Timur’un istila ettiği yerlerdeki sanatçılarını toplayıp Semerkant’a götürmesi, Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi sırasında yüzlerce sanatçıyı İstanbul’a sürmesi (Karaca, 2004: 198), siyasetin sanat ve edebiyat üzerindeki hegemonyasını göstermesi açısından önemlidir.

Siyasi iktidarın devam edebilmesi için toplum üzerinde bir de kültürel hegemonya oluşturması lazımdır. Kültürel hegemonya sinemadan tiyatroya, resimden edebiyata birçok alanda kurulabilir. İnsanları belirli bir hedef etrafında bir araya getirmenin en etkili yollarından biri kültürel etkinlikler

yapmaktır. Büyük kitleler her zaman baskı ile kontrol altında tutulamaz. Baskı yöntemleri, toplumda büyük bir karışıklığa veya siyasi iktidara karşı ayaklanmalara neden olabilir. Bu durumun sanatsal yansıması olarak siyasi iktidar, bir taraftan kendi söylemini ve bilgisini baskın bir şekilde üretirken diğer yandan “öteki” sanatı ve sanatçıyı kenara iter. Buna karşın daha sıra dışı, anarşist, ideolojik bir söylem karşıt olarak edebiyatta kendini gösterir. Bu durumda bilginin, sanatın insanlar üzerindeki etkisine başvurulur. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde bir yandan Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin gibi yeni rejimi destekleyen yazarlarla “edebiyat kanonu”⁶ oluşturulurken diğer yandan yeni Cumhuriyet, toplumcu gerçekçilerden gelen sosyalist bir söylemle karşı karşıya kalmıştır.⁷ Bu söylemin hedefinde devletin resmî ideolojisi, siyasi partiler/kurumlar, ağalık gibi sistemler vardır. Sadri Ertem, Reşat Enis Aygen, Nazım Hikmet Ran, Sabahattin Ali, Samim Kocagöz, İlhami Bekir Tez gibi birinci kuşak toplumcu gerçekçilerin ardından Yaşar Kemal, Talip Apaydın, Atilla İlhan, Fakir Baykurt gibi ikinci kuşak yazarlar benzer izlekleri eserlerinde ele almıştır.⁸ Toplumcu gerçekçilerin dışında kalan bazı sanatçıların da bu anlayışa yaklaştığı, ondan etkilendiği söylenebilir. Bu sanatçılar arasında resmî ideolojiye ve medeniyet köklerine bağlılığıyla bilinen Ahmet Hamdi Tanpınar da vardır. Hilmi Yavuz, Selahattin Hilav’ın *Huzur* romanı üzerine yaptığı tespitlerden yola çıkarak Tanpınar’ın resmî ideolojiden uzaklaşıp toplumcu anlayışa yaklaştığını belirtir. Yazar, bununla birlikte Tanpınar’ın toplumcu düşünceye yaklaşıp da romanda geçen “emek, üretim” gibi kavramları Marksist bir nosyon olarak değil ahlaksal bir durumu tespit etmek için kullandığını belirtir (2015: 29-30). Bu durum sosyalist olmayan yazarların eserlerinde de toplumcu anlayışın etkili olduğunu gösterir. Sosyalizmin Türk edebiyatı üzerinde yayılan geniş etkisinden bahsetmekle birlikte toplumcu gerçekçi yazarların bu ideolojiyi edebiyata taşıyan asıl aktörler olduğunu belirtmek ge-

⁶ “Kanon” kanun/yasa anlamına gelir. Edebiyat kanonu ise bir edebi eserin toplum ve devlet anlayışı içindeki değerini ortaya koyan kurallar/kanunlar şeklinde tanımlanabilir. Murat Belge’ye göre kanonu belirleyen üç grup vardır. Birinci grup edebiyatla ilgilenen yazar, akademisyen ve eleştirmenlerdir. İkinci grup siyasetçilerdir. Üçüncü grup ise okurlar yani toplumdur. Belge, bu üç grubun her dönemde farklı bir edebiyat kanonu oluşturduğunu bundan dolayı her görüşten edebiyatçıların kanon içine girebildiğinden bahseder (2009: 81-93).

⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar 1936 yılında yazdığı *Bizde Roman* yazısında Türk fikir hayatının gündelik gazeteler elinde olduğunu, bu kısırlığın romancının ve sanatkârın işini zorlaştırdığını söyler. Tanpınar’ın tespitlerine göre Erken Cumhuriyet Dönemi’nde romancı düşünce hayatı da dâhil her şeyi kendisi yapmak zorunda hisseder (2022: 53).

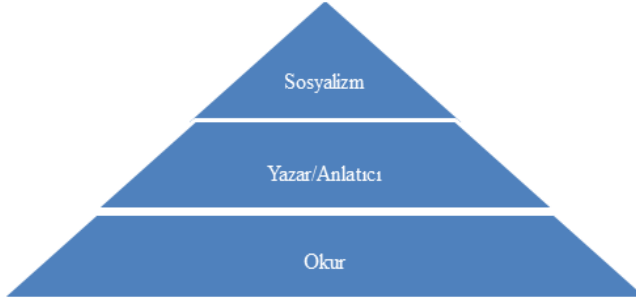
⁸ Toplumcu gerçekçilerin avangart yazarları ve ardıllarını sınıflandırırken Erken Cumhuriyet Dönemi ve sonraki dönemler temel alınmıştır (Gülendam, 2015: 425-533).

rekir. Bunların içinde Türkiye’de ve dünyada en çok okunan yazarlardan biri Yaşar Kemal’dir. Ününü edebî yeteneklerine, yaşadığı çevreye, buralarda dinlediği efsane, masal gibi halk edebiyatı ürünlerine ve birinci nesil toplumcu gerçekçi yazarlarla tanışmasına borçludur. Yaşar Kemal’in birinci kuşak sosyalist yazarlarla benzer temaları ele aldığını tespit ederken eserlerinde görülen çarpık kentleşme gibi yeni temler ve romanlarında kullandığı yeni tekniklerin onu birinci kuşaktan ayıran özellikler arasında olduğunu belirtmek de gerekir. Çukurova’yı anlattığı romanlarında pamuk işçilerinin sorunlarını anlatan yazar, eşkiya romanlarında hâkim devlet düzenine ve ağılık sistemine başkaldırıyı, kentleşme sorunsalını anlattığı romanlarında ise kapitalizmle birlikte bozulan ekosistemi ve çevreyi anlatır.

Çalışmanın konusu olan *Al Gözüm Seyreyle Salih, Deniz Küstü ve Kuşlar da Gitti* romanlarında yazar, Çukurova’nın dışına çıkarak İstanbul’un dönüşen, yozlaşan kent yapısını ele alır. Yaşar Kemal bu romanların arka planında devlet ideolojisi ve bu ideolojinin savunucusu olan “komandolar”ın halk ve tabiat üstünde kurdukları tahakkümü işler. İki darbe arasındaki Türk edebiyatının genel havasında bu dönemdeki çatışmanın bir tarafında saf tutmak ve bunu edebî metinlere yansıtmak yaygındır. Örneğin Emine Işınsoy, Tarık Buğra, Sevinç Çokum, Yavuz Bahadıroğlu gibi milliyetçi-muhafazakâr yazarlar, 70’li yıllarda yazdıkları politik romanlarda sosyalist karakterleri “immoral tip” olarak göstermiştir. Erdal Öz, Samim Kocagöz, Yaşar Kemal gibi sosyalist sanatçılar da karşıt bir duruş olarak milliyetçi-muhafazakâr karakterleri düşmanlaştırmıştır. Bu yıllarda Türkiye sokaklarında, mahallelerinde, üniversitelerinde görülen kargaşa ve siyasi kutuplaşma ortamı, Türk romanında da –özellikle politik romanlar– benzer şekilde gözlemlenir.

Başka bir açıdan bakıldığında Yaşar Kemal romanlarında, yazarın okur üzerinde kurduğu yazınsal hegemonyanın izleri de görülür. Onun romanlarında genellikle hâkim devlet ideolojisini yansıtan tipler zalim ve yozlaşmış olarak gösterilirken; işçiler, çiftçiler gibi alt sınıfı temsil edenler mazlum ve masum olarak yansıtılmıştır. Yazarın, romandaki tipler üzerinde okurlarını sosyalist düşünceye göre şekillendirmeye çalıştığı açıktır. Onun eserler üzerinden oluşturduğu bu hegemonyaya okurların gönüllü katıldığını söylemek mümkündür. Bu durum dönemin diğer yazarlarında da benzer şekilde görülür. Aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi yukarıdan aşağı doğru kurulan bu hegemonyanın en üstünde sosyalizm düşüncesi vardır. Özellikle 20. yüzyılda dünyada yükselen sosyalist düşünce, Türkiye’de öncelikle toplumcu gerçekçi yazarları etkilemiş, onlar da eserler vasıtasıyla kendi okurları üzerinde bir hegemonya kurmak istemişlerdir. Bu konuda sosyalist yazarların

kısmen başarılı oldukları söylenebilir. Yaşar Kemal'in okurlarıyla kurduğu gönüllü hegemonik ilişki piramit şeklinde şöyle gösterilebilir:

Tablo 1. Yaşar Kemal'in okurlarıyla kurduğu gönüllü hegemonik ilişki.

2. Al Gözüm Seyreyle Salih'te (1976) Tabiat ve İnsan Üzerindeki Siyasi Hegemonya

Yaşar Kemal'in İstanbul romanlarında genel olarak yanlış kentleşme politikaları sonucunda bozulan çevre ve tabiat teması ele alınır. Romanlarda İstanbul'un çevresi ve tabiatı; insanı, hayvanı, bitkisi tüm unsurlarıyla ön plana çıkarılmıştır.⁹ Eserlerdeki hegemonya kurgusu ise devlet- tabiat, toplum-insan, insan-hayvan ilişkisi üzerine kurulmuştur. Yaşar Kemal bu romanlarda iktidar, sermaye, mafya ve ülkücüleri tabiat ve halkın üzerinde tahakküm kuran bir unsur olarak kullanmıştır.

Al Gözüm Seyreyle Salih romanındaki hegemonya unsurları; başkışı Salih'in babaannesi, babası, kaçakçılık çetesi lideri Albay, mitik karakter Korsanlar Padişahı, sosyalist karakterler üzerinde baskı oluşturan komandolar, siyasiler ve devlet anlayışıdır. Romanın başkışısı Salih; tabiat dostu, kanadı kırık martısını yanından ayırmayan müşfik bir karakterdir. İşi olmadığı için ailesi tarafından sürekli baskı altında tutulan Salih, evinden kaçmaya ve dışarıda yaşamaya alışmıştır. Romanda vaka boyunca kanadı kırık bir martıyı tedavi etmek için uğraşır. Salih her yere martısıyla gider, her gün durumunu kontrol eder, martının kırık kanadını tedavi edecek birini arar durur. Salih, dışarıdayken tabiatı ve farklı meslek gruplarını uzun uzun gözlemler ve bu gözlemleri sonucunda demirci olmayı arzular. O, demirci dükkânının önüne gelince durur ve ustanın meslekî çalışmalarını uzun bir süre izler. Tabiatla

⁹ Yaşar Kemal'in halk ve tabiatı özdeş gösterme ve karşısına kapitalizmi koyma temisi Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin *Kapitalizm ve Şizofreni* eserinde birçok yönüyle ele alınır. Çalışmada insan ve doğa arasında bir farkın olmadığı, endüstrinin insan üretimi olarak doğa ile özdeş tarafına karşıt bir kavram olarak ele alındığını, insanın hükmedici değil doğanın koruyucusu özelliğinin önemli olduğu vurgulanır (Deleuze ve Guattari, 2014: 17).

özdeşleşmiş bir karakter olan Salih, gördüğü bir doğa manzarası karşısında da uzun süre bakakalır. Romanda Salih, öne çıkan gözlemci yönüyle yansıtıcı kişi olarak kullanılmıştır. Anlatıcı, dönemin siyasi, sosyal ve çevresel özelliklerini Salih'in gözünden yansıtır. Salih bir sahil kasabasında¹⁰ 70'li yılların Türkiye'sinde yaşar. Yaşadığı çevredeki kaçakçılar, meslek grupları ve toplumsal çatışmalar onun gözünden aktarılır. Romanın ara metinlerinde üniversitede gözaltına alınan ve işkence gören gençler aracılığıyla 70'li yılların siyasi atmosferi hissettirilir (Yaşar Kemal, 2021a: 177). Salih'e ve üniversiteli sosyalist gençlere yapılan baskı, romanın genel hegemonik görüntüsüne zemin hazırlamak için kullanılmıştır. Romanda ele alınan siyasi kutuplaşma/çatışma temi özellikle 70'li yıllarda Türkiye'de tırmanan şiddet ve kaos ortamını yansıtır.

Salih, eserdeki hegemonya unsurlarına yaşayarak şahit olmuştur. Bir gün “komando” karakterler olan “Arnavut oğlu Behçet, Boşnak oğlu Nihat ve Çerkes oğlu”; Salih'in üstündeki “Che Guevera” resimli gömlektir. Salih, aslında gömleğin üstündeki resmin bile kime ait olduğunu bilmez. Buna rağmen önce ülkücü karakterler ve daha sonra polisler Salih'e zorbalık yapmaya devam eder. Anlatıcı, gömleğin üstündeki resmin “Che Guevera” olduğunu ipuçları üzerinden belirtir. “Sakallı, yumuşak bakışlı, beresinin alını yıldızlı, ... gerilla, ... Güney Amerikalı...” (Yaşar Kemal, 2021a: 316-319) tasvirleri ile belli edilen Che Guevera resimli gömlek, romandaki hegemonik ilişkinin imgelerinden biri olmuştur. Gömleği giyen başkişi Salih, işçi sınıfını ve halkı; onlara işkence eden “komandolar” ise karşıt karakterler olarak işçi sınıfı üzerinde hâkim olmaya çalışan paramiliter gücü temsil eder. Romanda komandolar emir-komuta hiyerarşisi içinde robot gibi hareket eden, Türk olmayan herkesi öldürmek için “Başbuğ”dan emir bekleyen, kendilerini üstün-ari ırk, karşıtlarını vatan haini olarak gören kişiler olarak anlatılmıştır. “Biz şanlı Türk'üz dedi Nihat. ‘Bunların yakında hepsini öldüreceğiz. Hele bir emir çıksın Başbuğ’dan’ dedi Çerkesin oğlu. ‘Bu mikropların, bu Rus döllerinin...’ (Yaşar Kemal, 2021a: 317) 70'li yıllarda MHP'nin gençlik örgütü Ülkü Ocaklarına mensup olan gençler için kullanılan “komando” kavramı romanda siyasi göndermelerin olduğu bölümlerde öne çıkar. Salih'e yapılan işkence, polis-komando işbirliği ile gerçekleşir. “Komando” kavramından dolayı olayın 60'lı yılların sonu veya 70'li yılların başında geçtiği anlaşılır. Bu yıllarda sık sık işlenen “devlet-komando” işbirliği

¹⁰ Mekân, İstanbul'a bağlı Şile ilçesidir. Romanda Şile'den bahsedilmez ancak sık sık adı geçen Ocaklı Ada'dan olayları Şile civarında geçtiği anlaşılır. Ocaklı Ada Kalesi'nin diğer adı Şile Kalesi'dir (URL-3).

izleği, yazarın İstanbul'daki kentleşmeyi eleştirdiği diğer romanlarında da benzer bir şekilde ele alınmıştır. Bu kurgunun özellikle dünyada yayılan 68 Kuşağı'nın Türkiye'deki yansımalarından esinlenerek oluşturulduğu söylenebilir. 1968'den itibaren dünyada yayılmaya başlayan sosyalist menşeli öğrenci olayları Türkiye'de de görülmeye başlanmış ve sosyalistlerle ülkücüler arasında 12 Eylül 1980 Darbesi'ne ve sonrasına kadar silahlı çatışmalar ve kavgalar yaşanmıştır. Ağırlıklı olarak bu yıllarda sosyalist gençlerin Fikir Kulüpleri Federasyonu ve ardılı olan Dev-Genç'te; ülkücülerin Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) komünizmle mücadele için kurduğu “komando kampları” ve ardılı olan Ülkü Ocakları'nda örgütlendikleri görülür (Bora, 2017: 297). Bu gençlerin genellikle faaliyet yaptığı siyasi partiler ise Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve CKMP'nin devamı olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'dir. Kemal Karpat bu çatışma ortamının sebebinin düzensiz kentleşme sonucu yalnızlaşan ve yoksullaşan gençlerin siyasi örgütlerde kullanılması-na bağlar (Karpat, 2021: 305-306). Yaşar Kemal romanlarında da siyasi çatışmalar genellikle taşrada veya gettolarda yaşanır. Anlatıcı, kurgudaki siyasi çatışmalarda net olarak sosyalist karakterler tarafında saf tutar.

İşte onların üçü beni bir dövdüler, bir bir, bir dövdüler, bir dövdüler. Vay Allah vay, bir dövdüler. Sonra beni karakola götürdüler, orada da polisler beni bir su dolu havuza attılar ıslattılar, sabaha kadar beni orada tuttular, sonra da gene bir dövdüler, bir dövdüler. Ben de onlara dedim ki, hele bir Metin abi gelsin, dedim, siz görürsünüz. O Behçet var ya, bana biz komandoyuz, seni de Metin abini de döve döve kan ıšetiriz, dedi. Polisler de, dedi bana, senin Metin abini öldürecekler. Ben de, hiç de, kimsecik de, yılan Şehzade de, benim Metin abimin kılına bile dokunamazlar, dedim. Dokunamazlar, değil mi Metin abi? (Yaşar Kemal, 2021a: 332).

Al Gözüm Seyreyle Salih'in bazı bölümlerinde farklı hegemonik ilişkilere de yer verilmiştir. Salih'e yapılan bu işkencenin anlatıldığı bölümde adı geçen yılan görünümlü “Şehzade” ise fantastik karakter Korsanlar Padişahı'nın oğludur. Korsanlar Padişahı sadece Türkiye'de değil küresel anlamda iktidarı temsil eden, kaçakçılığı yöneten bir pozisyonadadır. Korsanlar Padişahı'nın holding sahibi Mustafa Kaval'ın kızını şehzadesine istediği bölümde dikkat çekici bir diyalog vardır. Kaval, şehzadenin mitik özelliklerini bilmediği için kızıyla evlendiği takdirde kendisine ait bir bankada genel müdür olmasını ister. Bunu söylerken de Avrupa'daki soyluların bankaları bile sömürdüğünü ifadelerine ekler. Padişahın başveziri Ali Cengiz Köse, “Bizim padişahımız öyle senin bildiğin Avrupa krallarına benzemez, İran Şah'ı gibi de bir eski çavuşun oğlu değildir, bizim padişahımız yedi denizler üstünde tüm dünyanın bilimum Korsanlar Padişahıdır, anladın mı?” (Yaşar Kemal, 2021a: 232)

diyerek sert bir şekilde ona çıkışır. Gerçek ve fantastik karakterlerin iç içe geçtiği bu bölümlerde genellikle Korsanlar Padişahı'nın küresel hegemonyasından bahsedilir. Bu kurgu, Yaşar Kemal romanlarında dönemin sosyalist söylemine de uygun olarak kapitalizmi yöneten ABD'nin dünya üzerindeki hegemonyasına işaret eder. Romanda ABD'yi temsil eden Korsanlar Padişahı; Türkiye Hükümeti, holding sahibi Mustafa Kaval ve komandolarla işbirliği içinde halkın üzerinde hegemonya kurar. Anlatıcı, halkın üzerinde kurulan bu tahakkümde adaletin olmadığını, sınıflar arasında ayrımcılık yapıldığını satır aralarında zaman zaman hatırlatır.

Romanda tahakkümün hissettirildiği başka bir bölümde, mahalledeki Selim adında bir Kürt çocuğunu öldüren Yusuf Kaval, babasının holding sahibi bir zengin olmasından ve siyasi gücünden dolayı adli ceza almaz. Olaydaki burjuva karakterin suçu, hızlı ve kontrolsüz araç kullanmasıdır. “Herkes biliyordu ki bütün kasaba deseydi ki, Selim’i Yusuf kaldırımdan giderken mahsus, kasten öldürdü, bütün kasaba böyle tanıklık etseydi, kimse Yusuf’u bir gün hapsedemezdi. Yusuf’lar için bu ülkede yasalar sökmeydi” (Yaşar Kemal, 2021a: 266). Yusuf’un babası Mustafa Kaval, önce küçük bir bakkal olarak iş hayatına girer, daha sonra hükümetten aldığı büyük desteklerle holding sahibi olur. “Yirmi yıl önce Ankara’da Mustafa Kaval küçük bir mahalle bakkalıydı. Ankara hükümeti ona yürü ya Mustafa Kaval dedi, o da yürüdü. Ankara hükümetinden sonra onu Amerika Hükümeti evlatlığa aldı... yürüye yürüye bütün Türkiye’yi büyük bir çiftliği eyledi” (Yaşar Kemal, 2021a: 231). Mustafa Kaval, romanın fantastik kahramanı Korsanlar Padişahı'nın şehzadesi ve kendi kızı için bir düğün hazırlar. Büyük bir görkemle düzenlediği düğününe Ankara’dan üç bakan gelir. Bakanlardan biri, üniversiteli gençleri öldüren çetenin başıdır. Mustafa Kaval, kasabadan seçtiği otuz dört kişilik silahlı ekip kuran, yüzü hiç gülmeyen biridir (Yaşar Kemal, 2021a: 233). Yusuf Kaval babasının bu siyasi bağlantılarından ve gücünden dolayı cezadan kurtulur. Hatta öldürülen Selim’in hakkını arayan babası Halo Şemdin, kasabanın çarşısında fena bir şekilde darp edilir. Anlatıcıya göre; kasabanın şakacı karakteri Halo Şemdin, bu olaydan sonra bütün neşesini kaybetmiş, eriyip gitmiştir. Marksist eleştiri bağlamında ele alındığında bu anekdotta ezen Yusuf Kaval burjuva, ezilen çocuk proletarya sınıfındandır. Vakaya sosyolojik açıdan bakıldığında yazarın, eserlerinde sık sık vurguladığı “Kürt kimliğine yönelik baskı” temine de işaret ettiği söylenebilir. Bu baskının hissettirildiği Yusuf Kaval olayı, Salih’e yapılan işkenceye benzer bir şekilde “devlet-sermaye- komando” işbirliği ile kapatılmıştır.

Benzer bir ilişki yoksul bir karakter olan Salih'in hayallerini süsleyen, romanda burjuva imgesi olarak kullanılan oyuncak kamyon üzerinden gösterilir. Salih'in her gün din sömürüsü yapan Hacı Nusret'in¹¹ dükkânının önüne giderek görmek istediği oyuncak kamyon, Avukat Osman Ferman tarafından çocuğu için satın alınır. Salih'in arkadaşı Bahri'yle birlikte yaptığı bir planla bu oyuncuğu çalması üzerine Avukat, karakola gider. Büyük bir öfke ile karakolda kolluk kuvvetlerine çıkışan Avukat Osman Ferman karşısında polisler, jandarmalar saygı duruşuna geçer ve onun korkusundan titrerler (Yaşar Kemal, 2021a: 227). Avukat onlara "Hırsızlar aldı memleketi. Çocuklarımızın kamyonlarını bile çalıyorlar." (Yaşar Kemal, 2021a: 227) diyerek Marksist literatüre göre burjuva sınıfını yüceltirken proletaryayı aşağılamıştır. Bu dönemde yazılan politik romanlarda sosyalist örgütlerin yaptığı banka soygunlarından dolayı hırsızlık olaylarına sık sık göndermelerde bulunulur. *Al Gözüm Seyreyle Salih*'te de başkişi Salih'in hayran olduğu Metin, bir silah kaçakçısıdır. Salih, romanın ilerleyen bölümlerinde genel kurgudaki yozlaşmanın etkisiyle Metin abisi gibi hırsızlık yapacaktır. Hırsızlık romanda alt sınıfın üst sınıfa karşı yaptığı bir eylem, bir direniş olarak gösterilir.

Romanda dikkat çeken başka bir hegemonya unsuru da Albay karakteridir. Albay, silah kaçakçılığını organize eden bir çetenin lideridir. Çete üyeleri onun otoritesinden ve korkusundan çekinir. Salih'in çok sevdiği Metin de bu çetenin içindedir. Metin'in asıl mesleği aslında balıkçılıktır ama zengin olma arzusu, onu kaçakçılık işine iter. Albay'ın mutlak otoritesinden sadece o korkmaz ve arkadaşlarına korkaklıklarından dolayı sitem eder. Arkadaşları Albay'ın sömürü düzenine isyan edip bu durumu Albay'a kim söyleyebilecek deyince Metin, " Ben söyleyeceğim ama onun adamları beni öldürecekler. Siz de korkunuzdan ses çıkaramayacak, beni koruyamayacaksınız." (Yaşar Kemal, 2021a: 342) der. Metin, dediği gibi Albay'a karşı tüm cesaretiyle onun haksızlık yaptığını, çetenin kaçakçılıktan elde ettiği gelirin büyük bir kısmını tek başına sömürdüğünü anlatır (Yaşar Kemal, 2021a: 343). Romanın ilerleyen bölümlerinde Metin, Albay tarafından öldürülür. Albay, Yaşar Kemal romanlarındaki ağalık düzeninin kentteki yansıması olan mafya-çete üyelerini sembolize eden hegemonik unsurlardan biridir.

¹¹ Yaşar Kemal imgeleminde zaman zaman devlet-sermaye ilişkisinin içine dini imgelerin de girdiği görülür. Yoksul karakter Salih'in hayallerini süsleyen oyuncak kamyon, sermayeyi çağırıştırır. Kamyon imgesi, Metin karakterine göre din sömürüsü yapan Hacı Nusret'in dükkânında devletin egemen sınıfından bir avukatın çocuğuna satılır. Anlatıcı bu alegoride iktidar-sermaye-din arasındaki hegemonik ilişkiye göndermeler yapar.

Salih'in martısına düşman olan, fırsatını bulduğu anda martısının kafasını koparmak isteyen babaannesi Dilber Hanım da eserdeki başka bir hegemonik unsurdur. Vaka zamanına paralel olarak anlatılan efsanenin içindeki Korsanlar Padişahı ile ticari ilişkisi olan, bitkilerden şamanlar gibi özel ilaç yapan bu karakter, vaka boyunca Salih ve onun martısı üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. "Büyükananın mekiğini her atışı Salih'e bir sonsuz beddua, bir ağza alınmaz küfür, Salih'in martısına her bakışı büyükanaya, Dilber'e bir zulümdü" (Yaşar Kemal, 2021a: 346) cümlesindeki düşmanlık duygusuna sahip Dilber Hanım, her yerde deva olan merhemini Salih'in yaralı martısına bir türlü vermemiş, bu merhemini insanlar için olduğunu söylemiştir. Salih'in annesine göre Dilber, tabiatın tüm unsurlarına düşmandır. "Dilber yalnız ona düşman değildi ki, o yeryüzündeki herkese, gökteki uçan kuşa, yerdeki karıncaya, börtü böceğe, denize ve esen yele de düşmandı." (Yaşar Kemal, 2021a: 346). Romanın son bölümlerinde de Dilber, tabiat imgesi olarak kullanılan martıyı öldürmüştür. Dilber'in bu kininin altında gençlik yıllarında kendisini terk eden kocasının öldüğünü Salih'ten duyması vardır. Salih daha sonra yalan söylediğini belirtse de kocasının yollarını yıllardır gözleyen babaanne bunu unutmayacak ve sürekli ondan intikam almak isteyecektir.

Salih'in evindeki otoriter unsurlardan birisi de babasıdır. Salih'in babası, ailesinin kazandığı geliri kumara, içkiye harcayan, düzenli bir işi olmayan düzensiz ve otoriter bir karakterdir. Babası, bir gün Salih'in çok istediği oyuncak kamyonu alabilmek için babaannesinin sandıktaki paralarını çalmak istemesine şahit olunca çok duygulanır. Bu olay üzerine ailesine duygu dolu bir konuşma yapar ve hem kendine hem de dünyadaki bütün sömürü düzenlerine karşı çıkarak yaşam tarzını değiştireceğini, çalışacağını söyler. Konuşmasında İstanbul'da gezerken sosyalist gençlerden duyduğu bazı sözleri aktarır. "Sömürülmek de bir alçaklıktır ama, evveeeeet ne diyordu o gençler, polislerin, askerlerin döve döve öldürdükleri gençler, esas sömürülmek alçaklıktır, ...en büyük insanlık sömürüye başkaldırmaktır" (Yaşar Kemal, 2021a: 177) sözlerini aktaran babası, Salih'in de büyüyünce sosyalist gençler gibi sömürüye başkaldırmasını ister. Bu konuşmalardan Salih'in babasının da sol düşünceye yakın olduğu anlaşılır. Salih'in babası, otoriter özelliklerini sosyalist düşünce dünyası içinde değiştirmeye ve üretmeye karar vermiştir. Yaşar Kemal romanlarında alt sınıfa mensup karakterlerin yaşantılar sonucunda sosyalist/komünist düşünceye doğru evrilmesi sıklıkla karşılaşılan temlerden biridir.

3. İnanç ve Kapital Baskısı Altında Kuşlar da Gitti (1978)

Kuşlar da Gitti romanında insan- tabiat- devlet ilişkisi üzerine kurulmuş bir hegemonya ele alınır. Karakterler tarafından bir eğlence ve inanç unsuru olarak yaşatılan azat-buzatçılık geleneği roman vakasının merkezindedir. Romanda bu gelenek şöyle aktarılır: Çocuklar saka, iskete gibi küçük sevimli kuşları özel tuzaklarla yakaladıktan sonra camilerin, havraların, kiliselerin önüne götürürler. İnsanlar cüzi bir miktar para karşılığında kuşları satın alıp “Azat buzat, beni cennet kapısında gözet.” diye dilekte bulunarak kuşları özgürlüğüne kavuştururlar. Bu davranışlarının onları cennete götüreceğine inanırlar (Yaşar Kemal, 2023: 38). İnsan davranışları ve inançları, kuşların ve tabiatın kent içindeki durumu bu gelenek merkezinde değerlendirilir. Eserdeki kuşçu çocuklar; anlatıcı, Hayri, Semih, Süleyman (Uzun), kendilerine has geleneksel yöntemlerle kuşları yakaladıktan sonra onları insanlara satıp geçimini temin etmeye çalışırlar. Bu gelenek Roma’dan, Bizans’tan, Osmanlı’dan kalma bir gelenek olarak anlatıcı tarafından aktarılır: “Roma’nın, Bizans’ın, Osmanlıların çocukları türlü tuzaklarla, ökselerle bu kuşları yakalarlardı. Ve o günden bu yana kafeslerde, kilise, cami, havra önünde kuşlar, kocaman kafeslerde çırpınarak kurtulmayı beklerlerdi. Bu insanlığın ve kuşluğun bir geleneği olmuştur” (Yaşar Kemal, 2023: 55).

Eserde adım adım ilerleyen, tabiatın üzerine kurulan bir hegemonyadan bahsedilir. İlk olarak İstanbul kurulmadan önceki Florya, Yeşilköy gibi sahil yerlerindeki doğal yaşam tasavvuru aktarılır. “Ve Bizans’tan bu yana, daha da önceleri belki... O zamanlar Florya düzlüğünde ta surlardan bu yana bir tek ev yok, orman ve çayırılık, çayırılık hem de dikenlik... Kuşlar böyle değil, akın akın, gökyüzünü örterek, bir kelebek sürüsü yoğunluğunda...” (Yaşar Kemal, 2023: 37) İstanbul kurulduktan sonra Roma’nın, Bizans’ın, Osmanlı’nın çocukları kuşları yakalamaya başlarlar. Anlatıcıya göre bu “insanlığın ve kuşluğun bir geleneği” haline gelmiştir (Yaşar Kemal, 2023: 55). Hegemonyanın bu ilk aşamasında anlatıcı, insanların kuşlar üzerindeki baskısından bahseder. İnsanlar inançlarını ticaret aracı olarak kullanarak kuşların özgürlük alanlarını sınırlandırmış ve “azat-buzat” inancı üzerinden geçimlerini temin etmeye çalışmışlardır.

Daha sonra bu yeşil alanlara mahalleler, semtler kurulmuş ve beton- dan apartmanlar dikilmiştir. Yanlış kentleşme politikaları sonucunda kuşların hareket alanı daha da kısıtlanmıştır. Burada da daha genel bir tablo üzerinden bakılarak “kapitalist” devlet anlayışının tabiat üzerindeki hegemonyası vurgulanır. Yanlış kentleşme sonucunda tabiatın tüm unsurları kuşlar da dâhil olmak üzere zarar görür. İstanbul’un doğal güzellikleri rant uğruna

yeni zenginlere satılmış ve doğa bunun sonucunda tahrip edilmiştir. “Günler yıllar geçtikçe dikenlik küçüldü, Şenlikköy, Yeşilköy, Ambarlı, Cennet Mahallesi, Telsizler, Menekşe, Florya, Basıncıköy kuruldu. Florya’nın o güzelim menekşe dolu koyağına çirkinin çirkinini beton apartmanlar yığdılar. İşte kuşlara bu küçücük yer kaldı...” (Yaşar Kemal, 2023: 56). *Al Gözüm Seyreyle Salih*’te yozlaşmadan dolayı kafası koparılan martı imgesi *Kuşlar da Gitti* ‘de betonlaşma sonrasında sıkışıp kalan daha sonra kafese tıklan kuşlar olarak görülür.

Kuşlar da Gitti ‘de diğer iki romandan farklı olarak şehrin kozmopolit yapısının devlet ve komandolar tarafından baskı altına alınmasından yahut bir “soykırım” girişiminden bahsedilmez. Dolapdere’nin sosyolojik yapısı aktarılırken “Çingenesi, İngiliz, Fransız, Kürdü, Lazı, Türkü, Türkmeni, Acemi, Arabı...” (Yaşar Kemal, 2023: 44) şeklinde tasvir eden anlatıcı, Kürtleri “kuş dostu” olarak aktarır. Bu sosyolojik tasvirde halkın çok kültürlülüğünün, tabiatın çeşitliliğine ve saflığına benzetildiği gözlemlenir. Diğer romanlarda olduğu gibi halk ve tabiat özdeşleştirilmiştir. Anlatıcı Dolapdere’nin kozmopolit yapısına rağmen insanların birlik içinde ve uyumlu bir şekilde yaşadığını belirtir. Bu bölüm romanın ilerleyen bölümlerinde halkla beraber tabiatın da bozulacağını göstermek için kurgulanmıştır. Ekoeleştirel bağlamda ele alındığında, romanda arka planda hissettirilen siyasi kutuplaşmadan daha çok kapitalizmin tabiat üzerindeki hegemonyasının vurgulandığı görülür. Cem Yılmaz Budan, *Kuşlar da Gitti*’nin kurgusunda insanın tabiatla iç içe olması ve tabiatla karşı sorumluluğu yönünün vurgulanmasından dolayı eserin “çevreci edebi metinler” kapsamında olduğunu vurgular (2017: 8). Bu tarz metinlerde tabiat romanın arka planı değil insan gibi ana unsurlarından biridir. Örneğin *Kuşlar da Gitti*’de saka ve iskele kuşlarının, *Al Gözüm Seyreyle Salih*’te martının, *Deniz Küstü*’de yunus balıklarının, bununla birlikte romanlardaki insanlar ve tabiatın adeta özdeş bir karakter gibi gösterilmesinin sebebi de eserlerdeki çevrecilik temidir. Ekoeleştirel yaklaşımların dünyada ilk kez 1978 yılında William Rueckert (Budan, 2017: 5) tarafından, Türkiye’de ise Şükrü Elçin’in *Türk Edebiyatında Tabiat* (1993) (Budan, 2017: 6) adlı eseriyle kavramlaştırıldığı düşünüldüğünde Yaşar Kemal’in dünya ve Türkiye’deki çevre sorunlarına karşı duyarlı yazarlardan olduğu söylenebilir. Ayrıca ekoeleştirel yaklaşımın kavramlaştırılmadan daha önce edebi metinlerde görüldüğünü söylemek de mümkündür.

Alegorik bir inceleme yapmak gerekirse kuşların satılmamasını ve yemesini bekleyen arkadaş grubu (Tuğrul, Hüseyin, Erol); azat-buzat geleneğine inancı kalmayan ve kuşları ölümüne terk eden İstanbul halkı; tabiatın

bozulmasına, kuşların ölmesine ortak olarak romanda gösterilmiştir. Romanın 1978’de kaleme alındığı ve diğer iki romanla birlikte benzer temaların işlendiği düşünüldüğünde 70’li yıllarda hapishaneye atılan, sürgün ve idam edilen sosyalist- devrimci gençlere ve buna kayıtsız kalan İstanbul halkına bir gönderme yapılma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamdan yola çıkarak romanda iktidarın sosyalist gençler üzerinde kurduğu hegemonyanın işlendiğinden de bahsedilebilir. Romanın son bölümlerinde kafes içinde üst üste yığılan ve nefes almakta zorluk çeken kuşların bir özgürlük sembolü olarak kullanıldığını söylemek hata olmaz.

4. Deniz Küstü’de (1978) Siyaset, Rant ve Bozulan Çevre

İstanbul romanları içinde ele alınan son eser *Deniz Küstü* ‘de Yaşar Kemal, düzensiz kentleşmeyi ve rant uğruna İstanbul’un doğal güzelliklerinin, mahalle hayatının yok edilmesini anlatır. Romanda tabiatın tüm unsurlarıyla yansıtıldığı canlı bir İstanbul tasviri vardır. Deniz sahilindeki Menekşe Mahallesi’nde balık bekleyen çocuklar, yunus balıklarının neşesi, mahalle dayanışması, balıklarla, tabiatla uyumlu bir şekilde yaşayan İstanbul halkı romanın girişinde anlatıcı tarafından aktarılır. Bu doğal ve mutlu tablo, rantın İstanbul’a girmesiyle büyük bir değişime uğrar. Rant uğruna yunus balıklarının katledilmesi ve 1970’li yıllardaki kaos ortamı üzerinden eserde siyasi eleştiriler yapılır. Ayrıca diğer başlıklarda belirtildiği gibi ekoeleştirel bağlamda bakılırsa yazarın okur üzerinde çevreci bir bilinçlenme sağlamaya çalıştığı söylenebilir.

Deniz Küstü romanında rant düzeni ve bu düzenin üstünde yer alan hegemonik karakterler eleştirilir. Bu hegemonyanın unsurları ise mevcut iktidar, onun illegal ortakları ve komandolardır. Türkiye’nin bu dönemdeki genel siyasi havasını ve mafya-devlet-siyaset ilişkisini göstermek için romanda faydacı Halim Bey Veziroğlu karakteri kullanılmıştır. Halim Bey Veziroğlu İstanbul’un tabiatını ve silüetini bozan, kaçakçılık, hırsızlık gibi her türlü kötü işin altında eli bulunan, siyasi partilerle ve “komando”larla arası çok iyi olan bir iş adamıdır. İstanbul’un en değerli arsalarını almaya ve çıkarları için örneğin Menekşe Mahallesi’ni bile yıkmaya çalışan kapitalist, pragmatik, zalim bir tiptir. Anlatıcıya göre; “Bu adam kötüydü, zalimdi, kan içici, yalancı, mendeburdu, kimseye bir iyiliği dokunmaz bir bencildi. Hırsızların ve kaçakçıların başıydı.” (Yaşar Kemal, 2021b: 287) Romanda 70’li yılların İstanbul’u; kaçakçıların, gangsterlerin cirit attığı, tabiatın topyekûn katledilmeye çalışıldığı bir kaos şehri olarak gösterilir. Halim Bey Veziroğlu karakteri bu kirli ve kaotik düzenin baş aktörlerinden biridir.

Onun Beyoğlu'nda bir çete kurup kumar kulüplerinde fedai durduğunu, orada da gücünün yettiğinden haraç aldığını bilenler vardı. Sonra hapisle-re girdi çıktı, bir güzelce bilendi, sonra da İstanbul'un en büyük eroin imalatçısı Hayri Gülistan'ın kızını aldı. Ondan sonra ona, Allah yürü ya kulum, dedi. Partiler üstü kaldı, her partiye milyonlarca lira yardım etti. Partiler de iktidara geldiklerinde onun iyiliklerini yadsımadılar. Halim Bey Veziroğlu'nun adı İstanbul'da somut bir korku gibi otuz yıl dalgalandı. Çok para kazandı, çok para yitirdi. Günü geldi denizde milyonlar değerinde kaçak mal yüklü vapurlarını batırdı, karada gene milyonlar yüklü kamyonlarını havaya uçurdu. Günü geldi karaya vurmuş ağızına kadar kaçak mal dolu Panama bandıralı koskocaman bir gemiyi bir otomobil fiyatına satın aldı. Marmara, Karadeniz kıyılarına polisten, candarmadan, gangsterlerden çelik ağılar kurdu. Ve silah, viski, Amerikan sigarası, elektronik araçlar yüklü gemiler kolaylıkla yüklerini gece karanlığında kıyılara büyük bir güvenlik altında boşalttılar. Şimdi ülkede her insanın belinde bir tabanca varsa bu yarı yarıya Halim Bey Veziroğlu yüzündendir. Ve köyler, evler otomatik tabancalar, mitralyozlarla donatılmışsa bunu da Türkiye Cumhuriyeti Halim Bey Veziroğlu'na borçludur (Yaşar Kemal, 2021b: 287-288).

Anlatıcı, Veziroğlu'nun siyasilerle ilişkisinin iyi olduğunu belirtmiştir. Hatta Veziroğlu'nun siyaset üstü bir gücü olduğu, kendisini tutuklattırarak olan Emniyet Müdürü'nü bile ihraç ettirebilmesinden anlaşılır (Yaşar Kemal, 2021b: 295). Ayrıca huzuruna İran Şahı, Suud Kralı, Amerika Başkanı bile gelebilir (Yaşar Kemal, 2021b: 410). Romanda anlatılan olay örgüsünde iktidar, siyasi partiler, "komandolar", gangsterler, kaçakçılar el birliği içinde insan ve tabiat üzerinde hegemonya kurma amacı için uğraşırlar.

Eserde "kapitalist" devlet hegemonyasına karşı illegal bir şekilde mücadele edenler ise sosyalist örgütler ve kişilerdir. Ünlü bir gangster olan Zeynel Çelik'in sosyalist- komünist oluşumlara yakın oluşu satır aralarında verilir. Zeynel Çelik'in on altı kişilik gangster çetesi vardır ve bazı iddialara göre o, gizli bir aşırı sol örgütten destek alır. Devletin köşe bucak aradığı gangster Zeynel Çelik, halkın desteklediği bir karakter olarak gösterilmiştir. "On altı kişilik çetesiyle gangster Zeynel Çelik çoğunlukla geceleri İstanbul'u kasıp kavuruyor, hanümanlar söndürüyordu. Halkın tuttuğu bu kan içici gangsterin aşırı sol bir gizli kuruluştan güç aldığı da sanılıyordu" (Yaşar Kemal, 2021b: 390). Romanın başka bir bölümünde Yunus balıklarının katliamına karşı olan Selim Balıkçı, bir sendikacı karakter ile konuşur. Bu karakter, İstanbul'da kurulan ilk sendikayı¹² yönetmiş ve sendika faaliyetlerinden do-

¹² İstanbul'da kurulan ve faaliyetleriyle ses getiren ilk sendika İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'dir. Daha sonra bu sendika büyük sendikalardan biri olan TÜRK-İŞ'e zemin hazırlayacaktır (URL-2).

layı Sansaryan Hanı'nda¹³ işkencelere maruz kalmıştır. Romandaki genel olay örgüsüne göre sendikacı karakterin sosyalist/komünist düşünce yapısına sahip olma ihtimali yüksektir. Sendikacı, yunus balığı yağı ticareti için yapılan katliamlardan dolayı cinnet geçiren ve şuursuzca tüm yunusları öldüreceğini söyleyen Selim balıkçıya, “Sen Selim balıkçısın sen kendini öldürmeden yunus balığı, bir tek yunus balığı öldüremezsın” (Yaşar Kemal, 2021b: 61) diyerek ona insani yönünü hatırlatır. Romanın genel kurgusunda, tabiat ve insan üzerinde hegemonya kurmak isteyenler devlet, sermaye sahipleri ve devletçi ideolojiye sahip olan ülkücüler; ezilen, katledilenler ise tabiatla beraber tabiat dostu olarak aktarılan sosyalist- komünist karakterler şeklinde bir tasnif görülür. Eserlerinde genellikle Marksist estetiği yansıtan Yaşar Kemal romanlarındaki bu kurgu genellikle benzer şekildedir. Bu hegemonya ilişkisi tablo şeklinde şöyle gösterilebilir:

Tablo 2. Hegemonya ilişkisi

Deniz Küstü romanında polis karakterler, devleti ve onun hâkim ideolojisini temsil eder. İdeolojik vurgular ve unsurlar üç polis karakterin diyaloglarıyla aktarılır. Eserdeki ülkücü, polis karakterler; Mustafa Çelikdağ, Ali Sarpoğlu ve Durmuş Yalınkat 'tır. 1970'li yıllarda MHP'nin ve ülkücü kuruluşların unsurları olan “bozkurt, başbuğ, komando” kavramları anlatıcı tarafından polislerin ideolojik duruşunu göstermek için kullanılır. Eserde anlatıcı “üstün, ari ırk” ve “soykırım” tezini dile getirir. Anlatıcıya göre devlet kurumlarına yerleşen “bozkurtlar” gelecek yıllarda Türkiye’de etnik temizlik yapacaklardır.

Onlar çok güçlüydüler. Poliste bile yirmi bin kanı temiz, öz soylu; Kürt, Laz, Çerkes, göçmen, Yahudi düşmanı yirmi bin kişi, yirmi bin vurucu kartal vardı. Bu memleketi yıkanlar kanı bozuk göçmenler, Selanikliler ve Kürtler, Çerkesler, Yahudilerdi. Başbuğ bir emir versin yeter ki... Sağlam hesap ki-

¹³ Sansaryan Hanı önemli Türkçü, komünist, sosyalist vs. fikir ve siyaset insanlarının yargılandığı ve işkence edildiği bir hafıza mekânıdır. 12 Mart sonrası yapılan işkenceleri gazeteci Tanju Cılızoğlu gördükleri ve yaşadıkları ile *Balyoz* adlı eserinde belgelemiştir (Özer, 2018: 29).

tap etmişti Başbuğlar, Türkiye’de Bozkurtlar üç milyon kişiyi öldürecek, beş milyon kişiyi de sürececek, Türkiye’yi toptan kurtaracaklardı. Ve Orta Asya’dan öz Türkleri, özellikle kanı saf kalmış Kırgız atalarımızı getireceklerdi (Yaşar Kemal, 2021b: 152).

Romanda milliyetçi polislerin en büyük düşmanları sosyalistler ve komünistlerdir. Onlara göre sosyalist/komünist oldukları için işçilerin de öldürülmeleri gerekir. Bu konuda daha çok Durmuş Yalınkat’ın düşünceleri ön plana çıkar. Bu düşüncelerini sanat okulundaki bir yüzbaşıya söylemiş, o da: “...Temizle o kanı bozuk sürücüler, işçileri, o işçilerin hepsi komünisttir zaten, demişti. Öldürülecek bu üç milyonun yarıdan çoğu işçiydi zaten” (Yaşar Kemal, 2021b: 153) demiştir. Alt sınıfı da üstün ırkın dışında gören Durmuş Yalınkat’ın düşünceleri onların “alçak” ve “komünist” olduğu yönündedir. Yalınkat ayrıca polis şeflerinin de komünist olduğunu düşünür.

Fıkalar alçaktır, fıkaların hepsini kesmek gerektir. Fıkaların çok kötü olduğunu, onların hepsinin komünist olduğunu ona kursta öğretmişlerdi. O da umutla, sabırla üç milyonu kesip Türkiye’yi kurtaracakları günü mest, kendinden geçmiş bir sevinçle bekliyordu. Ona göre polis şeflerinin hepsi de komünistti ya bunu kimseye söyleyemiyordu (Yaşar Kemal, 2021b: 153).

Romanda “soykırım” tezi geriye dönüşlerle Atatürk Dönemi’ne kadar götürülür. Romandaki balıkçı karakter olan tabiat dostu Selim Balıkçı anlatıcıya vücudundaki kurşunun hikâyesini anlatırken askerlik yıllarına gider ve komutanları Salih Paşa’nın “Ağrı İsyanı” sırasında Ağrı Dağı civarındaki bütün Kürtleri öldürttüğünü, onların köylerini yaktırdığını anlatır.

Bir Kürt bir askeri öldürse bu Paşa var ya kuduruyordu. Ölen her askere karşılık bir Kürt köyü yakıyor, ne kadar erkek varsa köyde kurşundan geçiriyordu. Hiç akli almazdı bu dil bilmez köylünün Atatürk’ümüze başkaldırmalarını. Deli divane oluyor, elinize geçen Kürdü kurşundan geçirin, bir tanesini sağ bırakmayın bu yılanların, diye bağıırıyordu. Asker onu dinleseydi şimdiye Türkiye’de bir Kürt kalmazdı (Yaşar Kemal, 2021b: 84).

Anekdotun devamında Salih Paşa’nın planladığı etnik temizliğin tam olarak gerçekleşemediği anlatılır. Bunun sebebi askerlerin bu planı istememeleridir. Bu vaka, daha önce eserde konusu edilen ve planlanan “etnik soykırım”ın Atatürk Dönemi’ndeki karşılığıdır. Romanda “etnik temizlik” meselesi bir devlet ideolojisi olarak dile getirilir. Anlatıcıya göre devletin desteklediği “ari ırk” teorisinin 70’li yıllardaki savunucusu da ülkücü-milliyetçi karakterlerdir. Ülkücüler, bu kurguda aynı zamanda tabiat katliamının ve kapitalist düzenin de destekçileridir. Romanın sonlarına doğru Selim Balıkçı, Halim Bey Veziroğlu’nun öldürülmesini ister. Buna cevap olarak Mahmut;

Veziroğlu'nu kimsenin öldüremeyeceğini, arkasında “kara giyitli komandolar” olduğunu söyler. Veziroğlu'nun bütün kirli işlerini komandoların desteğiyle yaptığı düşüncesi, Mahmut karakterinin bu ifadesiyle hissettirilir. Romanın dokuzuncu bölümünde ülkücü polislerin düşünceleri ile vurgulanan “etnik soykırım” temi, romanın sonlarına doğru Halim Bey Veziroğlu'nun, koruması olan “komandolar”ın desteği ile birlikte İstanbul'un tabiatına dair her şeyi yok etmesi şeklinde okurların karşısına çıkacaktır. Romanda MHP'nin gençlik hareketi olan komandolar “kara bıyıklı, kara giyitli, çatık kaşlı, gülmeyi unutmuş, çatık yüzlü.” (Yaşar Kemal, 2021b: 417) olarak tasvir edilir. İstanbul'daki kaos ortamının sorumluları olarak anlatılan Veziroğlu ve “komandolar” şehrin bütün tabii unsurlarını katleder.

Denizin yüzünde köpek ölüleri, kedi, insan, bebe, balık ölüleri... Vapurlar leşleri yaramıyor. Veziroğlu yürü! Yürü Veziroğlu. Başta Veziroğlu, adamları, kara giyitliler, durmuşlar Eminönü alanına, denizi, otobüsleri, minareleri, balıkları, köpekleri, kedileri, yunusları tarıyorlar mitralyozlarla. Eminönü alanı yalım içinde, silah sesleri kulakları sağır ediyor, köprüler, camiler, minareler, vapurlar, Kız Kulesi, Galata Kulesi çatırdıyor, bütün İstanbul dev bir çatırtıda. Çatırtılar, uğultu, kurşun sesleri, bomba patlamaları kulakları sağır ediyor. Kara giyitliler durmuşlar alana, başlarında Veziroğlu emir veriyor, ötekiler bebelerin, insanların üstüne ateş açıyorlar (Yaşar Kemal, 2021b: 411).

Deniz Küstü romanının vaka zamanı olan 1970'li yıllarda muhtıraya kadar tek başına AP iktidarı, 12 Mart Muhtırası'ndan sonra ise partilerüstü teknokratlar hükümetleri ve koalisyon iktidarları ülkeyi yönetmiştir. Bunların arasında askerî yönetimler, AP, CHP, MSP, MHP, CGP¹⁴ gibi siyasi partiler vardır. Bülent Ecevit'in kısa süreli koalisyon iktidarı hariç bu yıllarda genellikle milliyetçi-muhafazakâr partiler iktidarda kalmıştır. Anlatıcının eleştirdiği iktidarlar romandaki genel siyasi atmosfere bakıldığında milliyetçi-muhafazakâr partilerin oluşturduğu iktidarlardır. Anlatıcıya göre dönemin iktidarı, ülkücü polislerin “soykırım” düşüncelerini ve planlarını destekler. Plana göre üç milyon kişi öldürülecek, sürgünler, hapisler olacak ve ülkede etnik temizlik yapılacaktır.

“O polislerin gözlerini gördün mü?” diye sordu Selim balıkcı.

¹⁴ Makalede konusu geçen bazı partilerin kısaltmaları kullanılmıştır. Adalet Partisi “AP”, Cumhuriyet Halk Partisi “CHP”, Milliyetçi Hareket Partisi “MHP”, Milli Selamet Partisi “MSP”, Cumhuriyetçi Güven Partisi “CGP” şeklinde kısaltılmıştır. Kısaltmalar ve mevcut dönemdeki hükümetler hakkındaki bilgi, TBMM arşivinde yer alan Mete Kaan Kaynar ve Nurettin Kalkan editörlüğünde hazırlanan *Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980)* adlı çalışmadan alınmıştır (2022).

“Gördüm,” dedim.

“Delirmişler,” dedi.

“Çok tuhaf, delirmişler,” dedim. “İlk bakışta bana da öyle geldi.”

“Çok bilirim,” dedi Selim balıkçı, “bu gözler kana susamış insanların gözleridir. Çok gördüm, hep böyle, öldüreceklermiş gibi bakarlar... Hep böyle...

Korktum. Hasan Beye...”

“Ben de korktum.”

“Bunlar birilerini öldürmeye hazırlanıyor öyle değil mi?” dedi Selim balıkçı.

“Öyle,” dedim. “Arkalarında da iktidar.”

“Vay anasını,” dedi Selim balıkçı. “Gerçek mi?”

“Gerçek,” dedim.

“İyi ki çocuğum olmadı,” dedi Selim. “Olsaydı bunlar öldürürlerdi.”

“Öldürürlerdi,” dedim (Yaşar Kemal, 2021b: 155).

Anlatıcı, mevcut iktidarın “kapitalist” düzenin savunucusu olduğunu aktarır. Yunus balıklarının ticaret için katledilmesi, Menekşe mahallesinin rant için ortadan kaldırılması, halk üzerinde bir “soykırım” düşüncesinin planlanması aracılığıyla tabiatın iktidar hegemonyası altına gireceği bu siyasi ortamın sorumluları; anlatıcıya göre devlet, sermaye, mafya ve komandolardır.

Sonuç

Hegemonya kavramı birçok yönden bir devletin, topluluğun, kişinin başka kişiler, toplumlar, canlılar ve eşyalar üzerinde kurduğu hâkimiyeti anlatır. Bu hâkimiyet dünya tarihi boyunca insanın fikri, duyguları, bedeni üzerinde gerçekleşmiş ayrıca tüm tabiatı farklı yönlerden etkileyebilmiştir. Bu etkiden doğal olarak insanı konu alan edebiyat da payını almıştır. Özellikle siyasi iktidarlar edebiyatın insan üzerindeki etkileyici gücünü değerlendirmiş ve edebiyatı bir politika aracı olarak kullanmıştır. İnsan hayatının farklı yönleriyle ve detaylarıyla ele alınabildiği roman, sosyolojik ve politik konuları işleyebilmesi açısından diğer edebî türlerden bu noktada daha öne çıkar. Batı’da romantiklerle birlikte yayılan politik roman türü, bir dönem romantiklerin yaşadığı siyasi sorunlardan dolayı az tercih edilse de özellikle 20. yüzyıldan sonra Sovyet yazarların da katılımıyla dünya genelinde yayılmaya başlamıştır. Türk edebiyatında ilk örnekleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan politik romanlarda daha çok devlet ideolojisi aşılarmaya çalışılmıştır. Edebiyat kanonu Erken Cumhuriyet Dönemi’nde de gelişmeye devam etmiş, bu yıllarda Cumhuriyet devrimleri ve devletin resmi ideolojisi olan Atatürkçülük romanlarda ele alınmıştır.

Farklı bir ses olarak toplumcu gerçekçiler sınıf ve köy sorununu Cumhuriyet’in ilk yıllarında işlemeye başlamış ve edebiyat sahası bununla birlikte

daha genişlemiştir. Yaşar Kemal toplumcu-gerçekçi gelenekten gelerek sınıf sorununu, kentleşme sorunsalını ele alan Türk edebiyatının dünyaya tanıttığı önemli isimlerden biridir. Birçok romanında hâkim ideolojiye başkaldırıcı ele alan yazar; *Al Gözüm Seyreyle Salih*, *Kuşlar da Gitti*, *Deniz Küstü* romanlarında da benzer bir kurgu oluşturmuş, tabiat ve halkın üzerinde hegemonik unsurlar olarak devletin hâkim ideolojisini, sermaye düzenini, mafyayı ve ülkücüleri kullanmıştır. Romanlardaki bu kurgu, ekoeleştirel bağlamda ele alındığında yazarın çarpık kentleşme sonucunda ortaya çıkan tabiat sorunu üzerinde okurda bir farkındalık oluşturmaya çalıştığı da söylenebilir. Ancak yazarın hegemonya kurgusunu romanlara bu şekilde yerleştirmesinin asıl amacı, bu dönemde Türkiye'deki fiktörel ve silahlı çatışmaların arkasında yatan felsefeyi ve bu felsefenin küresel ve yerel savunucularını sosyalist bakış açısına göre okura göstermektir. Örneğin *Deniz Küstü*'de Selim Balıkçı, yunus balıkları, mahalleler doğallığın sembolü, 16 kişilik çetesiyile sol örgütlerden destek alan "Gangster Zeynel Çelik" halkın ve tabiatın koruyucusudur. Buna karşın iktidar ve sermaye dünyasını temsil eden Halim Bey Veziroğlu halkı ve tabiatı sömürmeye, kontrol altına almaya, hatta katletmeye çalışan hegemonik unsurlar; komandolar ise bu "kapitalist" düzenin koruyucuları olarak romanda ele alınmıştır. Dönemin romanları karşılıklı olarak incelendiğinde muhafazakâr-milliyetçi yazarların benzer şekilde sol fraksiyonları ötekileştirdiği, düşmanlaştırdığı görülür. 70'li yıllar iç çatışmasının, 12 Mart sonrası tutuklamaların, işkencelerin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu çatışma ortamının yazarları fazlasıyla etkisi altına aldığı gözlemlenir.

Yaşar Kemal sosyalist bir yazar olarak okurları üzerinde hegemonya kurmak istemiştir. Yazarın asıl amacı okurlarını sosyalist düşünceye yönlendirmek ya da onlara romanlar yoluyla sosyalist düşüncenin haklılığını ispat etmektir. Romanların basıldığı 70'li yıllarda var olan ABD ve Sovyet Rusya arasındaki soğuk savaş, Yaşar Kemal romanlarına kapitalizm-sosyalizm mücadelesi şeklinde yansımıştır. Marksist estetiğin ve Sovyet Rusya'da Lenin Dönemi'nde ortaya çıkan "parti edebiyatı" anlayışının etkisiyle yazar, daha önceki romanlarında olduğu gibi bu üç romanda da "kapitalist" dünya düzenini "devletçi" ve "rantçi" karakterler üzerinden eleştirmiştir. Romanlardaki sosyalist gençler ve emekçi sınıfı ise mazlum/masum tip olarak yansıtılmıştır. Ayrıca romandaki Kürt karakterlerin tabiat, halk dostu tipler olarak yansıtıldığı ve Kürtlerin ezilmeye ve yok edilmeye çalışıldığı satır aralarında verilir. Yazar, okurlarını yönlendirmek için hazırladığı bu kurguyu karakterlerin düşünceleri ve fiilleri, bazen de anlatıcının ifadeleri üzerinden

hissettirir. Bu anlamda Yaşar Kemal'in bu üç romanı devlet- halk, toplum- birey, devlet- tabiat ve yazar- okur hegemonyası üzerinden okunabilir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, Adalet (2021). *Bir Düşün Gecesi*. Everest Yayınları.
- Belge, Murat (1986). "Politik Roman Üzerine". *Birikim Dergisi*, 9: 40-44.
- Belge, Murat (2009). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*. İletişim Yayınları.
- Bora, Tanıl (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İletişim Yayınları.
- Budan, Cem Yılmaz (2017). "Çevreci Eleştiri Bağlamında Yaşar Kemal'in *Kuşlar da Gitti* Romanı Üzerine Bir Değerlendirme". *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1): 3-20.
- Deleuze, Gilles ve Guattari, Felix (2014). *Anti-Ödipus, Kapitalizm ve Şizofreni*. Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Dural, A. Baran (2012). "Antonio Gramsci ve Hegemonya". *Elektronik ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39): 309-321.
- Emre, İsmet (2010). *Roman ve Siyaset Metin Tahlilleri 1*. Anı Yayıncılık.
- Foucault, Michel (2016). *Özne ve İktidar*. Çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay. Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Michel (2019). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İmge Kitabevi.
- Gadamer, Hans-Georg (2017). "Hermeneutik". Çev. Doğan Özlem. *Cogito*, 89: 42-58.
- Gramsci, Antonio (1986). "Hegemonya". *Hapishane Defterleri, Seçmeler*. Onur Yayınları, 73-76.
- Gülendam, Ramazan (2015). "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı". *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1923-2000)*. Ed. Alim Gür ve Ertan Engin. Akçağ Yayınları, 425-533.
- Karaca, Alaattin (2004). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sanat Edebiyat ve Siyasal İktidar". *Hece Dergisi*, 90-92: 196-208.
- Karpat, Kemal (2021). *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*. Timaş Yayınları.
- Kaynar, Mete Kaan ve Kalkan, Nurettin (ed.) (2022). *Cumhuriyet Dönemi, Partiler, Seçimler, Beyannameler (1923-1980)*. TBMM Basımevi.

- Kılavuz, Nuran (2022). *Türk Siyasî Hayatında 1965 Seçimleri*. Berikan Yayınevi.
- Moran, Berna (2014). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*. İletişim Yayınları.
- Özer, Ömer (2018). “İşkencenin Edebi Sunumu: Tanju Cılızoğlu’nun Bal-yoz’unun Edebi Gazetecilik Bağlamında İncelenmesi”. *Atatürk İletişim Dergisi*, 15: 5-36.
- Özlü, Demir (1978). “Parti Edebiyatı”. *Türkiye Yazıları*, 10: 5-9.
- Somuncu, Selim (2015). *Romanda Bilgi İktidar İdeoloji*. Hece Yayınları.
- Tanpınar, A. Hamdi (2018). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. Hamdi (2022). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Dergâh Yayınları.
- Tökel, İbrahim (2004). “Bir Yumağı Çözmek: Türk Düşüncesinde Edebiyat, Felsefe ve Siyaset”. *Hece Dergisi*, 90-92: 60-67.
- URL-1: “Hegemonya”. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 25.08.2024).
- URL-2: “İstanbul İşçi Sendikaları Birliği”. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istanbul-isci-sendikaları-birliği/> (Erişim: 20.04.2025).
- URL-3: “Şile Kalesi”. <https://sile.bel.tr/kesfet/tarihi-yapılar/sile-kalesi> (Erişim: 07.09.2024).
- Watt, Ian (2022). *Romanın Yükselişi*. Metis Yayınları.
- Yaşar Kemal (2021). *Al Gözüm Seyreyle Salih*. Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal (2021). *Deniz Küstü*. Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşar Kemal (2023). *Kuşlar da Gitti*. Yapı Kredi Yayınları.
- Yavuz, Hilmi (2015). *Edebiyat Okumaları*. Timaş Yayınları.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Yazarların Notu: Bu makale Doç. Dr. Hilal Akça Öcal danışmanlığında Fatih Köse tarafından hazırlanmakta olan “Türk Romanında Siyasi Partiler (1961-1980)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Katkı Oranı Beyanı: 2. yazar bu makalenin tashihinde, yönteminin ve kaynakçanın belirlenmesinde katkı sağlamıştır. Kitapların okunması, incelenmesi ve makalenin yazımını 1. yazar yapmıştır.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Authors’ Note: *This article was produced from the doctoral thesis titled “Political Parties in Turkish Novel (1961-1980)” prepared by Fatih Köse under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Hilal Akça Öcal.*

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The authors have no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.*

Author-Contributions Statement: *The second author contributed to the editing of this article, determining its methodology and bibliography. The first author read and reviewed the books and wrote the article.*